

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΓΕΝΕΣΗ

Γιάννης Πανούσης

Αναπληρωτής Καθηγητής

Νομικής Θράκης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Κάθε πράξη, κοινωνική ή όχι, πρέπει -για να ερμηνευτεί- να «συνδεθεί» πρώτα με το ενεργούν πρόσωπο¹, με τα συναισθηματικά του κίνητρα² και δευτερευόντως να εξετασθούν οι τυχόν επιπτώσεις της συμπεριφοράς αυτής στους τρίτους ή στον περίγυρο.

Ως γνωστόν ο συναισθηματικός χαρακτήρας³ θεμελιώνεται στα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου και οι οποιεσδήποτε μεταγενέστερες επιδράσεις έχουν απλά διορθωτική και όχι δομική παρέμβαση.

Παρόλο που στο παρελθόν η σταθερότητα και μονιμότητα της αρχικής συναισθηματικής δόμησης οδήγησαν στη διατύπωση της λομπροζιανής θεωρίας του εκ γενετής εγκληματία⁴ (ή και πιο πρόσφατα του εκ συστάσεως διεστραμμένου⁵), έχει πια γίνει κοινά αποδεκτό πως το βιοψυχολογικό στοιχείο δεν αρκεί για να ερμηνεύσει το «έγκλημα».

Το περιβάλλον, άμεσο ή ευρύτερα κοινωνικό, είναι συνυπεύθυνο για την προσαρμογή ή όχι του ατόμου.

Στην «εγκληματική» προσωπικότητα πρέπει να αναζητηθούν προσωπικά και εξωγενή στοιχεία⁷.

2. Το παιδί αποκτά συνείδηση του εαυτού του μέσα από τις αντανakλάσεις του περιβάλλοντος⁸. Αγγωνιώντας για το στίγμα του «υπάρχω» άλλοτε κερδίζει την αγάπη (μέσα από κοινωνική συμπεριφορά) κι άλλοτε τραβάει την προσοχή προκαλώντας ή επιζητώντας την τιμωρία (για να κάνει έτσι αισθητή την παρουσία του⁹).

Η πραγμάτωση του «εγώ» συνδέεται με μια φάση αυτονόμησης¹⁰ του νέου και πολλές φορές το πέραςμα στην αντικοινωνική πράξη¹¹ αποτελεί έναν ηθικό «επιδειξισμό»¹² που στοχεύει στην αναγνώριση -από τους τρίτους- της ύπαρξής του. Το έγκλημα «μεταμφιέζεται» σε μια κοινωνική πράξη που αντιστράφηκε λόγω της αποτυχίας να δημιουργηθούν δετικές σχέσεις¹³. Ο παραβάτης (= παιδί) μη έχοντας ακόμα πλήρη συνείδηση του «καλού» και του «κακού»¹⁴ υιοθετεί μια προσωπική «κοινωνική συμπεριφορά» χωρίς να μπορεί να ελέγξει την ηθική της βάση¹⁵. Ο εγωκεντρισμός ή ο ναρκισσισμός της ηλικίας αποτρέπουν κάθε προσφυγή σε ηθικές αναστολές. Η επιθυμία¹⁶ αποκτά απόλυτη κυριαρχία και η αυτοκριτική είναι αδύνατη¹⁷.

3. Από τα παραπάνω γίνεται φανερό η ανάγκη μιας βαθύτερης ψυχολογικής¹⁸ έρευνας

του ΑΝΘΡΩΠΟΥ-εγκληματία, μια απομυθοποίηση του Υπερεγώ¹⁹ προς όφελος του Εγώ, το οποίο ενσαρκώνει την κοινωνική συνείδηση. Μερικοί μάλιστα έχουν αντικαταστήσει τα τρία επίπεδα του κλασικού φροϋδικού συστήματος με ένα σχήμα πιο επιχειρησιακό για την κοινωνική ένταξη από τη μια μεριά: συνείδηση, συμπεριφορά, επικοινωνία από την άλλη: πρόσωπο, προσωπικότητα και Εγώ²⁰.

4. Η «αλήθεια» του δράστη είναι καταχωνιασμένη στο βάθος της συναισθηματικής του ιστορίας²¹. Το έγκλημα αποτελεί και για τον ίδιο μια αποκάλυψη. Είναι ταυτόχρονα η αντικειμενική πραγματικότητα, αλλά και το ζωντανό σύμβολο της προσωπικότητάς του²².

Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΓΕΝΕΣΗ

1. Η σύγχρονη εγκληματολογική θεωρία απορρίπτει τελείως την αρχέγονη αντίληψη που ήθελε τον εγκληματία ως εκ γενετής ανταγωνιστή ενός «αρμονικού» κοινωνικού συστήματος²³. Βέβαια και όσοι υιοθέτησαν την εκ διαμέτρου αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή το έγκλημα είναι ένα φαινόμενο «μαζών» που δεν σχετίζεται με την ψυχολογία²⁴, έπεσαν στο ίδιο λάθος. Γιατί είναι δεδομένο πως υπάρχουν εγκλήματα όπου οι ψυχικοί παράγοντες είναι τόσο πρωτεύοντες, ώστε η πράξη θα μπορούσε να είχε τελεστεί σε οποιοδήποτε χώρο.

Οι βιολόγοι και οι νευροφυσιολόγοι δέχονται από τη μεριά τους πως η πλειοψηφία των εγκληματιών δεν παρουσιάζουν καμία φανερά σωματική ανωμαλία²⁶.

Οι κοινωνιολόγοι διαπίστωσαν πως το παθογενές περιβάλλον δεν συμπίπτει πάντα με τις οικονομικές, κοινωνικές ή πολιτιστικές ταξικές διακρίσεις²⁷. Πρώτη απόδειξη αποτελεί το γεγονός²⁸ ότι οι νέες συνοικίες και τα «ανομικά» μεγάλα συγκροτήματα έχουν ένα ύψος εγκληματικότητας ανηλίκων πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο στις φτωχοσυνοικίες όπου η ανωνυμία είναι χαμηλή και η ανεκτικότητα μεγαλύτερη²⁹. Ένα δεύτερο επιχείρημα που προβάλλεται είναι ότι η αθλιότητα δεν οδηγεί στο έγκλημα, αλλά η εγκληματικότητα αυξάνει μαζί με τη γενική ευημερία³⁰.

2. Οι παραπάνω αμφισβητήσεις και διαφωνίες έστρεψαν την προσοχή στον ίδιο το ψυχισμό³¹ του ατόμου, τον οποίο οι ψυχίατροι και οι ψυχοκοινωνιολόγοι θεωρούν πως καθορίζει τις πράξεις, άλλοτε ως οργανωτής των παρορμήσεων κι άλλοτε ως ρυθμιστής των εξωτερικών επιδράσεων. Οι ψυχαναλυτές προσεγγίζουν το άτομο³² ως βιολογικό οργανισμό, ως *Μοί ψυχολογικό* και ως *κοινωνικό ον* ταυτόχρονα. Το οργανικό στοιχείο από μόνο του δεν μπορεί να ερμηνεύσει τις διαταραχές της προσωπικότητας.

Η προσέγγιση αυτή επιχειρεί να εισέλθει στους περίπλοκους μηχανισμούς σύγκρουσης ενός «αρχικού όντος» με ένα «κόσμο», δηλ. να αναζητήσει τόσο τους ατομικούς αντικοινωνικούς παράγοντες όσο και τις αρνητικές επιδράσεις του χώρου³³. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι εξωτερικές αιτίες δεν μπορούν να αποκτήσουν μια εγκληματογόνο αξία παρά μόνο αν -δρώντας πάνω σ'ένα άτομο και σε μια κοινωνία- μετασχηματίζονται κάποια στιγμή σε εσωτερικές αιτίες³⁴.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

1. Η σύγχρονη εγκληματολογική σκέψη έχει πολλά δανειστεί από τη φροϋδική θεωρία³⁵.

Το πέραςμα στην πράξη πολλές φορές εξηγείται από τραύματα και συγκρούσεις της παιδικής ηλικίας³⁶. Η επιθετικότητα και καταστροφικότητα³⁷ ανευρίσκονται και στους μη-εγκληματίες σε λανθάνουσα κατάσταση ή καμιά φορά παρουσιάζονται ως ηθικά δικαιωμένες.

2. Το σύμπτωμα όμως που κύρια ενδιαφέρει τους εγκληματολόγους είναι η νεύρωση³⁸. Κι αυτό γιατί ο εγκληματογόνος της χαρακτήρας απορρέει από μια προϋπάρχουσα δυσπροσαρμοστικότητα.

Η αυτο-επιθετικότητα του νευρωτικού³⁹ και η ετερο-επιθετικότητα του εγκληματία έχουν κοινά χαρακτηριστικά. Ο νευρωτικός βρίσκεται σε σύγκρουση με τον εαυτό του και ο εγκληματίας σε σύγκρουση με την κοινωνία⁴⁰.

Ο εσωγυχισμός του ανθρώπου⁴¹, μπορεί να τον ωθήσει είτε στην απόδραση μέσω νεύρωσης, είτε στην αντίδραση μέσω εγκλήματος. Ο νευρωτικός δεν μπορεί να εντάξει αρμονικά στην προσωπικότητά του ρόλους και συμπεριφορές που του επιβάλλει ο περίγυρος⁴². Δραπετεύει στο φανταστικό του κόσμο όπου τα συμπτώματα-σύμβολα γαληνεύουν την εσωτερική του αγωνία.

Το ερώτημα πάντως αν ο «νευρωτικός» φόβος⁴³ ή το «νευρωτικό» περιβάλλον συμβάλλουν περισσότερο στη μη-προσαρμογή, παραμένει ανοικτό.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

1. Η βασική συμβολή της γυχανάλυσης στην εγκληματολογία είναι η ανάδυση στην επιφάνεια των συναισθηματικών δομών και χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς του ατόμου⁴⁵. Βέβαια η διαδικασία διαμόρφωσης μιας προσωπικότητας δεν είναι γραμμική και ανώδυνη. Παράγοντες πολύμορφοι επηρεάζουν την εξέλιξη του ανθρώπου προς μια κοινωνικά προσαρμοσμένη⁴⁶ ή διαφοροποιημένη⁴⁷ συμπεριφορά. Η οργάνωση της προσωπικότητας κατά την παιδική ηλικία κρύβει συχνά το μυστικό της υιοθέτησης μιας συμπεριφοράς που, εξωτερικά χαρακτηρίζεται αποκλίνουσα, αλλά εσωτερικά αξιολογείται αναγκαία (από το ίδιο το άτομο και για τη διατήρηση της ισορροπίας του⁴⁸).

2. Βέβαια δεν είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε την πορεία ωρίμανσης μιας προσωπικότητας, από τη γέννηση μέχρι την ενηλικίωση αλλά θεωρούμε την παιδική ηλικία ως σταθμό στη διαδρομή αυτή⁴⁹. Οι ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν προκαλούν εντάσεις⁵⁰ και επιθυμίες. Η θετική απόληξη βιώνεται ως αποστέρση. Η αρχή της ηδονής συνιστά τον κεντρικό πυρήνα και μηχανισμό γύρω από τον οποίο περιστρέφεται η γυχική δραστηριότητα και οργανώνεται η προσωπικότητα.

3. Το παιδί με τις πρώτα κιόλας στερήσεις αντιλαμβάνεται πως έξω από αυτό υπάρχει και ένας άλλος κόσμος. Τα στοιχεία της συνείδησης του Μοί αρχίζουν να δομούνται από τη στιγμή της ανακάλυψης από το νεογέννητο του Non-Μοί⁵³. Η αυτο-συνειδησία του «είναι» και «υπάρχειν» συνδέεται με τις εμπειρίες της στέρησης⁵⁴. Το εφικτό και το επιθυμητό πρέπει να διευθετηθούν κατά τρόπο που θα ικανοποιούνται οι ανάγκες με τις λιγότερες δυνατές συγκρούσεις.

«Οι άλλοι αποτελούν την κόλαση». Για να μας αναγνωρίσουν αυτονομία και για να μπορέσουμε να σχηματίσουμε τη δική μας ταυτότητα πρέπει να οριοθετήσουμε τις σχέσεις μας μαζί τους.

Το Ca υποχωρεί μπροστά στην πραγματικότητα. Το Μοί προσαρμόζεται: ομαλά -όταν ο περίγυρος ικανοποιεί τις επιθυμίες και χαϊδεύει στοργικά⁵⁵- όχι ομαλά -όταν ο περίγυρος στερεί, απορρίπτει, «χαστουκίζει».

Στην αποκαλούμενη «στοματική περίοδο» της συναισθηματικής οργάνωσης της προσωπικότητας το παιδί συνειδητοποιεί τη σχετικότητα και αδυναμία ικανοποίησης όλων των αναγκών του Ca αφού η ύπαρξη των άλλων⁵⁶ αποτελεί από τη φύση της ανασταλτικό παράγοντα. Αυτοί οι «άλλοι» και κύρια η μητέρα επωμίζονται συνεπώς το βάρος να αποτρέγουν τους ψυχικούς τραυματισμούς του παιδιού και να επιτρέψουν τη θεμελίωση στέρεων και δετικών σχέσεων⁵⁷. Οι χωρίς συγκρούσεις σχέσεις που συμπίπτουν με το στάδιο της ανάπτυξης του εγκεφάλου του παιδιού⁵⁸ συνεχίζονται και στο επόμενο στάδιο, όπου το παιδί «κοινωνικοποιείται». Δεν είναι πια η μητέρα αλλά η κοινωνική ομάδα που περιορίζει⁵⁹. Ο εγωισμός και η επιθυμία προσκρούουν στις κοινωνικές απαιτήσεις⁶⁰.

4. Το αν θα επιλέξει το δρόμο της υποταγής στο κοινωνικό περιβάλλον που το αγαπάει ή θα δελήσει να αντιταχθεί σ'αυτό αναζητώντας στη σύγκρουση⁶¹ και στην τιμωρία⁶² την χαμένη ευκαιρία να αγαπηθεί, είναι θέμα ειδικών συνθηκών. Η ελευθερία της κίνησης και της έκφρασης σε συνδυασμό με τη νεανική αυτονομία μετατρέπουν το «παιδί-αντικείμενο» σε «νέο άνθρωπο-υποκείμενο». Δεν πρέπει μόνο να αγαπάει και να επιθυμεί, αλλά και να αγαπιέται. Και για να πετύχει αυτό το τελευταίο οφείλει να υποχωρεί, να εσωτερικεύει και υιοθετεί τις αρχές που προβάλλει το περιβάλλον του. Χαρακτηρολογικές αντιδράσεις και συμπεριφορές σ'αυτό το στάδιο μπορούν να μας δώσουν κάποια πρώτα στοιχεία για το προσαρμόσιμο ή μη του νέου στη μετέπειτα ζωή του⁶³.

Η εγκληματολογία δεν μπορεί να παραβλέψει το σημαντικότερο ρόλο που παίζει στους μηχανισμούς μετάβασης στην πράξη η αρχή της ηδονής ακόμα κι όταν το άτομο κατορθώνει να κρύψει τον επιδιωκόμενο σκοπό πίσω από διάφορες αιτιολογήσεις⁶⁴. Το «κλειδί», ο μυστικός «κώδικας» για την ερμηνεία μιας εγκληματικής πράξης και την ανακάλυψη του πραγματικού προσώπου του δράστη δεν πρέπει να αναζητούνται στην ανάλυση του «πώς» των γεγονότων αλλά στην έρευνα του «γιατί»⁶⁵. Πίσω από την πράξη κρύβεται η ηδονή και όχι αναγκαστικά μέσα σ'αυτήν.

5. Ο ρόλος της αγωγής και της εκπαίδευσης στον προσανατολισμό των τάσεων και επιθυμιών είναι σημαντικός. Η σύνδεση μιας ευχάριστης ιδέας σε μια «υποχώρηση» της αρχής της ηδονής μπορεί να επιτρέψει στο παιδί από τα πρώτα του βήματα να αναζητεί εναλλακτικές ικανοποιήσεις μέσα στα πλαίσια των καθιερωμένων κανόνων⁶⁶. Η μοίρα και το πεπρωμένο γαλβανίζονται στα πρώτα βήματα της συναισθηματικής πορείας του ανθρώπου⁶⁷ και δεν είναι ανεξίτηλα εγγεγραμμένα στα γονίδια του⁶⁸.

Η ηχώ των συναισθηματικών αντιδράσεων του στενού περιγύρου (αγάπη, απόρριψη, αποδοχή) στην παρουσία του νέου ανθρώπου παίζει πολύ πιο θεμελιακό ρόλο στην οργάνωση της προσωπικότητας από ότι τα εγκεφαλικά τραύματα⁶⁹ ή η γενική κοινωνική δομή.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κάθε κοινωνία διακρίνεται από μια τάση να περιθωριοποιεί αυτούς που δάπρεπε να «αγκαλιάζει»⁷⁰. Το απροσάρμοστο παιδί ή ο νευρωτικός ενήλικος πρέπει να ξαναβρούν σχέση

ισορροπίας με το περιβάλλον τους⁷¹. Δεν αρκεί να εξηγεί κανείς το παρόν από το παρελθόν (όπως κάνουν οι γενετιστές) αλλά κύρια να στρέφεται προς το μέλλον το οποίο μοιάζει πολλές φορές «παγιδευμένο»⁷². Ο περιορισμός όμως των ηδονών του σήμερα για χάρη μελλοντικών στόχων, δηλαδή η ένταξη του μέλλοντος στις διαστάσεις του παρόντος, συγκρούεται με τον άμετρο σπιγμιαίο καταναλωτισμό και ευδαιμονισμό⁷³ («Ικανοποίηση εδώ και τώρα»). Πρέπει κάποτε να συνειδητοποιήσουμε ότι η φυγή στα ναρκωτικά⁷⁴ στη νεύρωση, στην επιθετικότητα δεν είναι τίποτ'άλλο από συμπτώματα αυτής της διάστασης του χρόνου, ανάμεσα σ'αυτό που ζούμε και σ'αυτό για το οποίο πρέπει να ετοιμαζόμαστε να ζήσουμε.

Αν γρήγορα δεν αντιληφθούμε τη «σχιζοφρένεια» αυτή τότε το έγκλημα θα γίνει διεκδίκηση και το πέρασμα στην πράξη απονομή δικαιοσύνης⁷⁵.

Η εγκληματική ωρίμανση εκκολάπτεται μέσα στην αποτυχία, τη στέρψη, την καταπίεση, την αλλοτρίωση⁷⁶. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνει τη θέση μας ότι η εγκληματολογία συνεχίζει να είναι η επιστήμη της ερμηνείας του περάσματος στην εγκληματική πράξη⁷⁷.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κεντρικός μοχλός, πρωταγωνιστής, στις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική συμπεριφορά, παραμένει ο άνθρωπος ως δρώσα προσωπικότητα. Βλ. **J.P. Sartre** "Critique de raison dialectique" Paris 1960, σ.31,61.
2. Βλ. **A. Marangopoulos-Yotopoulos**, "Les mobiles du délit" Thèse, Genève 1973, σ.47 επ.
3. Απόπου απορρέουν και οι ειδικές εξελικτικές διαταραχές, δηλ. βιολογικές, συναισθηματικές, ψυχικές διαταραχές αποτέλεσμα μάθησης κατά την ανάπτυξη της προσωπικότητας (με έναρξη στην παιδική ηλικία και διαγνωστικά κριτήρια το άγχος, το φόβο κ.λπ.) βλ. «Διαγνωστικό και στατιστικό εγχειρίδιο των ψυχικών διαταραχών», 3η έκδ. Αμερικ. Ψυχιατρ. Εταιρία, 1980, μεταφρ. Σ.Ντώνια, σ.37.
4. Βλ. ανάλυση της θεωρίας του **C. Lombroso** σε **Στ. Αλεξιάδη** «Παραδόσεις Εγκληματολογίας» Θεσσαλονίκη 1980, σ.80 επ. και σε **Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου** «Παραδόσεις Εγκληματολογίας» α' Αθηνών 1979, σ.37.επ.
5. Για τον εκ συστάσεως διεστραμμένο και τις σχετικές απόψεις των **Dupré, Di Tullio, Kinberg**, βλ. **Γ. Πανούση** «Εισαγωγή στην Εγκληματολογία», Αθήνα 1983, σ.35.
6. Άλλωστε η ενεργητική και παθητική προσαρμογή βιολογικών καταστάσεων (ορμών) σε κοινωνικές καταστάσεις είναι η βασική άποψη της ψυχανάλυσης.
7. Πρβλ. Η ψυχολογική δομή δημιουργείται μέσα στη σύγκρουση ανάμεσα στο σύνολο της κοινωνίας και τις βασικές ανάγκες (του σεξ και της πείνας) που αντιμετωπίζει το άτομο Βιλχ. **Päiχ** «Η πάλη των τάξεων και η ψυχανάλυση» εκδ. Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1977, σ.99.
8. Το κοινωνικό υπόβαθρο της οικογένειας επηρεάζει τον τρόπο που οι τυπικές αισθηματικές σχέσεις θα διοχετευθούν στο παιδί βλ. **Έριχ Φρομ** «Αναλυτική κοινωνιοψυχολογία» εκδ.Επίκουρος, Αθήνα 1972, σ.15.
9. Ο νέος που περνάει δύσκολη φάση βιώνει την έλλειψη προσοχής για τις πραγματικές του ανάγκες ως απόρριψη βλ. **Λ. Κανκρίνι** «Τοξικομανίες» εκδ.Αποσπερίτης, Αθήνα, χ.χρ.σ.28.
10. Βλ. **M. Debesse** "Essai sur la crise d'originalité juvénile" Thèse, Paris 1936, σ.17 επ.

11. Βλ. **M.S.Hijazi**, "Délinquance juvénile et réalisation de Soi" Thèse, Lyon 1966, σ.24.
12. Βλ. **J.Chajal** "L'enfance d' elinquante" Paris 1956, σ.4.
13. Βλ. **D.Lagache**, "Psychocriminogénèse" στο Acte du 2ème Congrès International De Criminologie, Paris 1950, σ.127.
14. Η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο «μεταβιβαστή αξιών» βλ. **Α.Λυράκου** «Κοινωνία και ψυχή: απόψεις κοινωνικής ψυχιατρικής» Αθήνα 1976, σ.51 - Για μια βαθύτερη (ιστορική) προέλευση του «καλού» και του «κακού» βλ. **Φρ.Νίτσε** «Η γενεαλογία της ηθικής», εκδ.Μαρή, Αθήνα, χ.χρ.μτφρ. Μ.Ζωγράφου, σ.15 επ.
15. Βλ. **A.Aichhorn** "Verwahrloste Jugend" 1925, μτφρ.γαλλική, Toulouse 1973, σ.46.
16. Ας μην ξεχνάμε ότι «ο ναρκισσισμός είναι πριν απόλα αποτέλεσμα της εισόδου στο φαντασιακό» βλ. **Victor Ieronim Stoichita** «Μανιερισμός και τρέλα» εκδ.Νεφέλη, Αθήνα 1982, σ.164.
17. Βλ. **D.Lagache** "Psychocriminogénèse" σ.128.
18. Βλ. **D.Lagache** "Contribution à la psychologie de la conduite criminelle" στο Revue Francaise de Psychanalyse, Paris 1948, σ.19.
19. Βλ. **A.Freud** "Le Moi et les mécanismes de défense" 1946, μετφρ. γαλλική, Paris 1949, σ.8 επ.
20. Για μια υπαρξιακή-φαινομενολογική θεμελίωση της επιστήμης των προσώπων βλ. **Ρόναλντ Λαινγκ** «Διχασμένος εαυτός» Αθήνα 1975, σ.21 επ.
21. Βλ. **A.Marangopoulos-Yotopoulos** "Les mobiles" σ.125.
22. Άλλωστε στην πραγματικότητα δεν υπάρχει έγκλημα, αλλά μόνο εγκληματίας-άνθρωπος βλ. **Ι.Δασκαλόπουλου** «Στοιχεία Εγκληματολογίας» τ.1, Αθήνα 1972, σ.7,8.
23. Βλ. **Γ.Πανούση** «Εισαγωγή στην Εγκληματολογία» σ.30 επ.
24. Στην κατεύθυνση αυτή κινούνται οι περισσότερες κοινωνιολογικές θεωρίες βλ. σχετικές επικρίσεις σε **Στ.Αλεξιάδη** «Παραδόσεις Εγκληματολογίας» σ.103 επ.
25. Βλ. **A.Hesnard** "Psychologie du crime" Paris 1963, σ.67.
26. Οι σχετικές απόψεις που είχαν υποστηριχτεί και στην Ελλάδα (βλ. **Μ.Μπακαστούλα** «Εγκληματολογία» τΒ', Αθήνα 1984, σ.250 επ. και **Κ.Γαρδίκι** «Εγκληματολογία» 5η εκδ. Αθήνα 1966, σ.735 επ.) δεν προβάλλονται πια διεθνώς.
27. Πρβλ. «Το έγκλημα παραλλάσσει από εποχή σε εποχή, από κοινωνικό στρώμα σε κοινωνικό στρώμα, καθώς η αναγωγή μιας συμπεριφοράς σε έγκλημα προσδιορίζεται από τα πολιτικά κέντρα λήψης της απόφασης» **Ηλ.Δασκαλάκη**, συνεργ. «Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα» εκδ.ΕΚΚΕ, Αθήνα 1983, σ.13.
28. Βλ. πρακτικά Χème Congrès International de Défence Sociale, Θεσσαλονίκη 28/9-2/10/1981 με θέμα "La Ville et la criminalité" σ.79,295,430 κ.λπ.
29. Για την εγκληματικότητα στις φτωχογειτονίες βλ. **William Whyte** "Street Corner Society" Chicago 1955, σ.8.
30. Βλ. **J.Pinatel**, "Traité de Criminologie et de droit pénal" Paris 1963, σ.85 επ.
31. Βλ. **Γ.Πανούση** «Εισαγωγή στην Εγκληματολογία» σ.56.
32. Βλ. **E.H.Erikson** "Childhood and society" New York 1963, σ.27.
33. Η σύγχρονη Εγκληματολογία αναρωτιέται σε τι ποσοστό η εγκληματική συμπεριφορά προκαλείται από γενετικές ανεπάρκειες που επιφέρουν την εξαφάνιση ορισμένων έμφυτων τύπων κοινωνικής συμπεριφοράς και ορισμένων αναστολών, και σε τι ποσοστό μπορεί να εξηγηθεί με τις ανωμαλίες στη μετάδοση των κοινωνικών κανόνων βλ. **Κόνραντ Λόρεντζ** «Τα 8 θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας» εκδ.Θυμάρη, Αθήνα 1979, σ.99.

34. Η προσωπικότητα παίζει ρόλο ρυθμιστή-μεσολαβητή ανάμεσα στο βιολογικό οργανικό υπόστρωμα (ένστικτα, ροπές) και το κοινωνικό περιβάλλον βλ. **Γ.Γαλανού** «Μαρξισμός και ψυχολογία» Αθήνα 1979, σ.33.
35. Βλ. λεπτομερή παρουσίαση από **Α.Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου** «Παραδόσεις Εγκληματολογίας» σ.115 επ. - Για όσους ενδιαφέρονται για την μηχανάλυση βλ. **Θ.Τζαβάρα-Δ.Κυρτάτα** «Η μηχανάλυτική βιβλιογραφία στην Ελλάδα» περιοδ.Σύγχρονα θέματα, τ.19, Δεκ.1983, σ.39 επ.
36. Πρβλ. «Η κοσμογονική ανακάλυψη του Φρόυντ πως ο κάθε άνθρωπος έχει το έπος της προσωπικής του ιστορίας που οφείλει να ανακαλύψει και να το εξερευνήσει, στον τρέχοντα μηχανάλυτισμό έχει μεταβληθεί σε μορφή υποταγής του ανθρώπου στην αιώνια μοίρα και στο πεπρωμένο του» ανυπογρ. άρθρο «Ψυχαναλισμός και... η άλλη ενδοσκόπηση» περιοδ.Η τρέλλα, τ.3, Απρ. 1981, σ.36.
37. Πρβλ. «Το γεγονός ότι οι δίδεν φυσιολογικοί δεν συμπεριφέρονται διαφορετικά από τους νευρωτικούς δείχνει πόσο νευρωτική είναι ολόκληρη η πολιτιστική μας ζωή» **Σ.Φρόυντ** «Πρακτική μηχανάλυση» εκδ.Επίκουρος, Αθήνα 1975, σ.31.
38. Βλ. **Τ.Ευδόκα** «Νεύρωση και ψυχοθεραπεία» Λευκωσία 1969, σ.37 σχετικά με το επιθετικό πρότυπο συμπεριφοράς - εξόδου από τη βασική σύγκρουση.
39. Βλ. **A.Gemelli** "La personnalité du d' eliquant" μτφρ.γαλλική, Paris 1948, σ.11 - Πολλοί πίστευαν πως «ο νευρωτικός» ανευρίσκεται μόνο στους ευημερούντες αστούς βλ. **Μ.Φουκώ** «Ιστορία της τρέλας» εκδ.Ηριδανός, Αθήνα χ.χρ.σ.211.
40. Βλ. **Ερ.Φρομ** «Αναλυτική κοινωνιοψυχολογία» σ.51 επ.
41. Πρβλ. "La vie personnelle n' est pas seulement constituée de l' extérieure" **David Cooper** "Psychiatrie et anti-psychiatrie" Points, Paris 1970, σ.25.
42. Βλ. σχετικές απόψεις σε **Αλ.Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου** «Η μεταχείριση των ψυχικά ανωμάλων εγκληματιών» τ.Α', Αθήνα 1975, σ.75.
43. Για το νευρωτικό φόβο στο παιδί βλ. **Μηνά Ντισόπουλου** «Προβλήματα συμπεριφοράς του παιδιού» περιοδ. Ψυχολογικό σχήμα, αρ.8, Οκτ. 1982, σ.19.
44. Η μετάβαση από το μονοπαραγοντισμό στον πολυπαραγοντισμό αποτελεί την αφετηρία μιας νέας προοπτικής για την εγκληματολογική έρευνα βλ. **A.Cohen** "Multiple Factor Approaches" στους **Wolfgang-Savitz-Johnston** "The sociology of crime and delinquency" New York 1970, σ.123.
45. Πρβλ. "Dès les premières années, l' individu acquiert un sentiment de son corps et de son identité qu' il garde toute la vie malgré ses nombreuses transformations" στο "Le rôle de l' école dans la prévention de la délinquance juvénile" Conseil de l' Europe, Strasbourg 1972, σ.36.
46. Για την έννοια της προσαρμογής ή της απροσαρμοστίας βλ. **Μ.Ανδριανάκη** «Το έγκλημα, απροσαρμοστή διαγωγή» Αθήνα 1979, σ.10.
47. Πρβλ. άποψη Durkheim για biological deviant (βεβαρημένη γενετικά κληρονομιά) functional rebel (εξέγερση κατά της κοινωνικής αδικίας) και skewed deviant (αδυναμία προσαρμογής σε ασθενή κοινωνία) βλ.**I.Taylor-P.Walton-J.Young** "The new Criminology" London 1973, σ.85.
48. «Τα πάντα μπορεί να κρύβονται από τους άλλους, τίποτε όμως δεν πρέπει να κρύβεται από τον εαυτό του» βλ. **Ρόναλντ Λαινγκ** «Διχασμένος εαυτός», σ.99.
49. Για τη σημασία του «ξεχασμένου υλικού της παιδικής ηλικίας» βλ. **S.Freud** «Η μηχανάλυση και η ζωή μου», εκδ.Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, μτφρ. Γ.Θεσπρωτού, χ.χρ.σ.50.
50. Για τις σχέσεις «άγχους-απώθησης-νεύρωσης» βλ. **Σ.Φρόυντ** «Νέα σειρά των παραδό-

- σεων για την εισαγωγή στην γυχανάλυση» εκδ.Επίκουρος, Αθήνα 1977, σ.84 επ.
51. Βλ. σχετική ανάλυση σε **Έριχ Φρομ** «Αναλυτική κοινωνιοψυχολογία», σ.53.
  52. Για την επίδραση στην γυχή του παιδιού των ίδιων αρχαϊκών στοιχείων που κυριάρχησαν στην προϊστορία του ανθρώπου βλ. **Σ.Φρόντ** «Πρακτική γυχανάλυση» σ.36 επ.
  53. Για το ρόλο του οικογενειακού αστερισμού (μπαμπάς-μαμά-εγώ) ως πυρηνικού συμπλέγματος που ερμηνεύει τις πολλαπλές αλληλεπιδράσεις των ατόμων βλ. **Ζιλ Ντελέζ - Φελίξ Γκουαττάρι** «Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια» εκδ.Ράππα, Αθήνα 1977, σ.61.
  54. Για τις σχέσεις «στέρσης» και «επιθετικότητας» βλ. **J.Rillaer** "L' agressivité humaine" Bruxelles 1975, σ.74.
  55. Ας μην ξεχνάμε ότι η εξάρτηση από τους γονείς και η ενοχή του παιδιού διαρκούν σήμερα περισσότερο και τα αισθήματα εσωτερικεύονται ευκολότερα βλ. **Roland Jaccard** «Η εξορία μέσα μας» εκδ.Χατζηνικολή, Αθήνα 1981, σ.21.
  56. Κατά τον **G.Politzer** («Οι βάσεις της γυχολογίας» εκδ.Αναγνωστίδης, Αθήνα χ.χρ., σ.157 επ.) οι βάσεις αυτής της «ανακάλυψης» δεν είναι γυχολογικής τάξης, αλλά (εξωτερικής) επιβολής των (υλικών) όρων και συνθηκών.
  57. Βλ. **R.Singer-A.Singer** "Psychological development in children" New York 1969, σ.77 σχετικά με το "mother-infant attachment".
  58. Βλ. **P.Grapin** "Anthropologie et délinquance juvénile" στο Revue de science criminelle et de droit comparé, No 3, 1965, σ.187.
  59. Όπου ξαναμπαίνει το καυτό ερώτημα των σχέσεων ανάμεσα στην υποδομή της προσωπικότητας και την υποδομή της κοινωνίας βλ. **C.Clément-P.Bruno-L.Sève** «Για μια μαρξιστική κριτική της γυχαναλυτικής θεωρίας» εκδ.Αναγνωστίδη, χ.χρ., σ.286.
  60. «Η επιθυμία είναι το γυχικό ομόλογο των παραγωγικών σχέσεων» βλ. **Clément-Bruno-Sève**, ό.π., σ.286.
  61. Για την πάλη ανάμεσα στην προσαρμογή και την υποταγή αλλά και τη σχετικότητα του όρου «φυσιολογικός» βλ.**R.Jaccard**, ό.π., σ.96 επ.
  62. «Ακόμα και τα όνειρα τιμωρίας εκπληρώνουν μια επιθυμία, όχι όμως των ορμών, αλλά του στοιχείου της γυχικής ζωής που κριτικάρει, λογοκρίνει και τιμωρεί» **Σ.Φρόντ** «Νέα σειρά...» σ.30.
  63. Για το συναισθηματικά διαταραγμένο παιδί σαν αποδιοπομπαίο τράγο της οικογένειας βλ. ομώνυμο άρθρο **E.Vogel** και **N.Bell** στο συλλ. έργο «Σχιζοφρένεια και οικογένεια», Αθήνα 1978, σ.195 επ.
  64. Πρβλ. «Ο δυναμισμός των αντικειμενικών σχέσεων και η ανάπτυξη του ατόμου κάτω από την επίδραση της εκπαίδευσης και της εσωτερικής μορφοποίησης καθορίζουν τη δράση του» Ινστιτούτο Ψυχολογίας της Ακαδημίας Επιστημών ΕΣΣΔ, μτφρ. Δ.Ρωμανός, εκδ.Επιμόρφωση, Αθήνα, χ.χρ., σ.29.
  65. «Ξεσκεπάζοντας τις λησμονημένες αναμνήσεις αποκτάμε τη δύναμη για να άρουμε τα συμπτώματα» **Σ.Φρόντ** «Μελέτες για την γυχανάλυση» εκδ.Επίκουρος, Αθήνα 1979, σ.96 επ.
  66. Πρβλ. με αφορισμό του **Ντ. Κούπερ** «Η γλώσσα της τρέλας» Αθήνα 1978, σ.27: «Ο ποιητής διατηρεί μια αυτο-προστατευτική επαφή με τον κόσμο των κανονικών ανθρώπων, ενώ ο "τρελός" όχι».
  67. Βλ. **R.Spitz** "Le non et le oui. La génèse de la communication humaine" Paris 1962, σ.19 επ.
  68. Ας μην ξεχνάμε ότι σήμερα αμφισβητείται ακόμα και η ύπαρξη «καλών» ή «κακών» γονιδίων βλ. **Ζαν Μπερνάρ** «Ο άνθρωπος αλλάζει τον άνθρωπο» εκδ.Ράππα, Αθήνα 1977, σ.26.

69. Για τις σχέσεις εγκεφάλων και ψυχισμού γλ. **André Bourguignon** «Για μια κοινωνική Ψυχιατρική» στο Ελληνογαλλικό συμπόσιο κοινωνικής ψυχιατρικής, εκδ.Καστανιώτη, Αθήνα 1984, σ.31 επ.
  70. Βλ. **Στ.Αλεξιάδη** «Η πρόσφατη νομολογία του Ευρ. ΔΔΑ σχετικά με τις εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας των κρατουμένων ψυχασθενών» Ελλ. Επιθ. Ευρ. Δικ. 1, 1984, σ.180 επ. και **Γ.Πανούση** «Ένα νέο Statut για τους ψυχικά πάσχοντες εγκληματίες», ανάπτυπο από Νομικές Μελέτες-1, 1980, σ.110.
  71. Χωρίς βέβαια να δεχόμαστε ότι υπάρχει απόλυτη ψυχική υγεία βλ. **Στ.Αλεξιάδη** «Οι διανοητικώς καδυστερημένοι εγκληματίαι» Θεσσαλονίκη 1971, σ.8.
  72. Πρβλ. «Εάν υπάρχει ένα προσωπικό πεπρωμένο δεν υπάρχει ούτε μια στιγμή εξαιρετικής τύχης ή το πολύ να υπάρχει μία, εκείνη που κρίνεται σαν μοιραία» **Αλμπέρ Καμύ** «Ο μύθος του σισύφου» μτφρ. Β.Χατζηδημητρίου, στ' έκδοση, Αθήνα 1973, σ.145.
  73. Για τις σύγχρονες τάσεις (και αξιώσεις) για ευζωία και κατανάλωση και τις σχέσεις με την εκπαίδευση βλ. **Β.Καραποστόλη** «Η καταναλωτική συμπεριφορά στην ελληνική κοινωνία 1960-1975» εκδ.ΕΚΚΕ, Αθήνα 1983, σ.300.
  74. Για την «εκ πονηρού» ταύτιση της ναρκομανίας με την ψυχική ασθένεια βλ. **Στ.Μεσημέρη** «Η ψυχολογία των ναρκομανών» εκδ.Ταμασός, Αθήνα 1981, σ.135 επ.
  75. Βλ. **P.Fray** "Crimes et délits par ractivité primitive" Thèse, Toulouse 1969, σ.82.
  76. Βλ. άποψη **Mannheim** στο "Meaning of Alienation" στο συλλ. έργο των **Lewis Coser-Bernard Rosenberg** "Sociological theory" 2η εκδ., New York 1966, σ.529.
  77. Βλ. **J.Pinatel** "La société criminogène" Paris 1971, σ.43 επ.
-